

نسخه‌شناسی یک جلد قرآن نفیس از دوره صفویه

قربان عزیززاده
موزه دار مسؤول موزه رضا عباسی تهران

- کلیه سرسوره‌های کتاب مذهب و مرصع و عناوین، عدد و محل نزول آیات درون کتیبه مستطیل به قلم لاجورد به خط ثلث جلی بر متن زرین تحریر یافته و با نقوش اسلیمی تزیین شده‌است. تقسیمات معمول در نسخه‌های خطی کلام الله در این نسخه نیز بوسیله نقوش تزیینی و ذکر کلمات حزب، نصف شمار جزوات و سجدهات همراه با رنگه نویسی به قلم لاجورد درون ترنج‌های مذهب و مرصع اجراء شده، ایضاً عنوان سوره‌ها به صورت راده سور در نیمی از صفحات در حاشیه فوقانی اوراق سمت چپ کتاب و پاسخ استخارات به صورت کلمات خوب، وسط و بد در حاشیه فوقانی اوراق سمت راست درج شده‌اند، مضافاً به منظور حفظ توالی آیات به‌ویژه به هنگام مرمت و صحافی، به شیوه ایرانی نیمی از صفحات راده گذاری شده‌اند، همچنین تقسیمات قلیل الاستعمال نظیر «نصف القرآن بحسب الکلمه» نیز در حاشیه یکی از صفحات سوره مبارکه کهف به قلم زر قید شده است.

- کتاب موصوف با جلد روغنی الحاقی و طرح گل و بوته بر بوم مشکی به شیوه قاجاریه است و حواشی آن را کتیبه جلی به قلم سفیداب از احادیث نبوی و روایات منسوب به حضرت امیر(ع) و جناب سلمان فارسی در فضیلت تلاوت کلام الله احاطه کرده است.

- اندرون جلد با طرح ترنج و دو سر ترنج و حواشی نقش برگ مویی زرین بر بوم مشکی همراه با رنگین نویسی آیات ربانی به قلم سفیداب یا شروع «لو انزلنا هذا القرآن» است، لت دوم جلد با اسماء جلاله و معدودی آیات قرآن کریم است.

- جلد الحاقی با رقم محمد جعفر شیرازی است که به تصریح یادداشت مندرج در یکی از اوراق بدرقه کتاب در مدت شش ماه ساخته و پرداخته شده با عطف چرمی به رنگ عنابی پس از متن و حاشیه کردن و سایر اقدامات مرمتی در رمضان سال ۱۳۰۶ هجری قمری در کارگاه مرمت و کتابخانه آستان قدس رضوی به کتاب الحاق شده است.

- محمدبن محمد صادق حسینی نوری ملقب به موتمن لشگر که بانی احیای کتاب شده است در سومین سفر خود به خراسان در هنگام حکومت ابوالفتح میرزای مویدالدوله فرمانفرمای خراسان به سمت موتمن لشگر منصوب گردیده و قرآن «متفرقه و مندرس» را جمع‌آوری نموده و بنا بر ضرورت بعضی اوراق را نونویسی کرده‌اند.

- در نگاهی سطحی می‌توان چنین پنداشت که سه برگ از کتاب موصوف منجمه صفحه آخر از سوره مبارکه حجر که اینک با تزیین و تذهیب همراه است، نونویسی شده است.

- وجود اوراق آستر و بدرقه در کتاب به لحاظ پیوند جلد و شیرازه با کل نسخه همواره مورد توجه صحافان است ولیکن اوراق مذکور علاوه بر کاربرد اصلی خود محلی برای بروز و ظهور ابتداعات هنری از قبیل ساخت و کاربرد انواع کاغذهای ضخیم و رنگین و کاغذهای ابر و باد و زرافشان در این موضع و با استفاده از این محل برای ثبت وقایع مهمه، خرید و فروش و تملیک نسخه و درج ولادت‌ها و پاره‌ای مطالب

کتابت و استنساخ کلام الله در خاندانهای^(۱) بزرگ کاتبین ایرانی همچون میرائی گرانها از اسلاف به اخلاف منتقل می‌شد و این سیره مرضیه موجب می‌گردید تا بسیاری از تجربیات و زوایای این هنر شریف همچون ساخت و آماده‌سازی کاغذ و تهیه مرکب مناسب به شیوه معمول هنرمندان ایرانی فقط از طریق انتقال شفاهی تجربیات منتقل گردند، گرچه در پاره‌ای موارد همین امر سدی می‌شد در برابر انتقال تجربیات و تکامل گوشه‌هایی از هنرهای ملی ایران.

- از میان این خاندانها اینک از خاندانی نامبرده خواهد شد که حداقل از دو تن کاتبان آنان، هر یک، مجلدی از قرآن شریف در موزه رضا عباسی حفاظت می‌گردد.

این دو تن عبارتند از: محمدهادی بن محمد مهدی - پدر - از دوره صفویه و محمدتقی بن محمدهادی - پسر - که در دوره زندیه می‌زیسته‌است.^(۲)
- در این مقاله از محمدهادی بن محمد مهدی - پدر - و قرآنی که کتابت نموده است و موارد مرتب بر آن به‌ویژه اقدامات مرمتی که در خصوص آن صورت پذیرفته و نام یکی از اسلاف خانواده‌های مرمتگر آثار خطی ایرانی در زمان معاصر را به همراه دارد نامبرده خواهد شد.

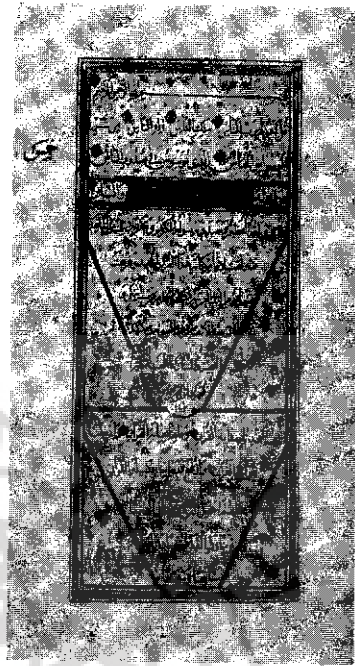
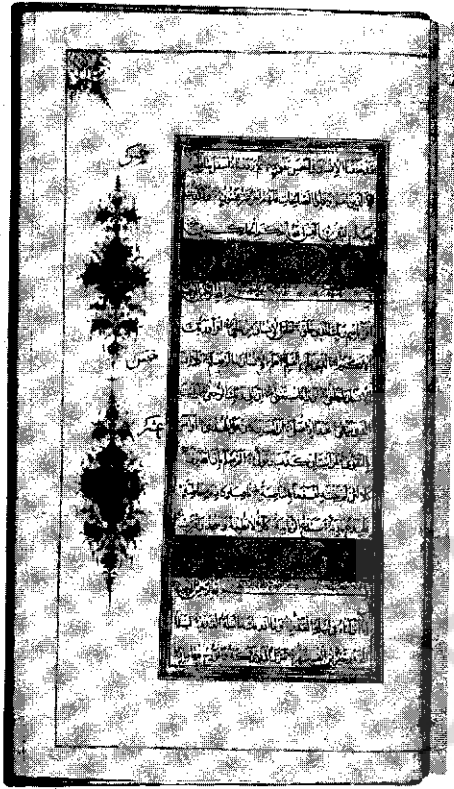
- قرآن کریم خطی مذهب قطع وزیری از دوره صفویه، به خط نسخ با رقم «قدوقت لاتمام کتابه هذا القرآن المجید و فرغت منها یوم الثلثامن شهر ذیحجه الحرام من سنه اثین و ما نة بعدالالف من الهجره النبویه فی مشهد الرضاعلیه التحیه و الثنا و انا العبدالفقیر... محمدهادی ابن محمد مهدی / سنه ۱۱۰۲.

- همانگونه که کاتب مرقوم داشته، او موفق شده‌است در روز سوم ذیحجه سال ۱۱۰۲ در شهر مشهد کتابت این نسخه شریف را به اتمام برساند.

- شروع نسخه با دو صفحه سراسر مذهب و طرح قرینه ترنج و دو سر ترنج شامل دعای قبل از تلاوت بر زمینه کلاً مذهب و مرصع با حواشی جدول کثی مضاعف الوان - زراب، سفیداب و لاجورد - همراه با شرفه زرین و کمند است. دعای مزبور به خط رفاع رنگه نویسی زرین بر متن لاجوردی نگاشته شده و یکی از ملحقات زیبا را در نسخه‌های خطی دوران صفوی عرضه می‌دارد.

- افتتاح کلام ربانی دو صفحه فاتحه‌الکتاب و آغاز سوره مبارکه بقره - در پنج سطر و به شیوه بسیاری از نسخه‌های قرن یازدهم الی سیزدهم هجری - با تذهیب و ترصیع مزدوج سراسری و ابری‌سازی در فواصل سطور به شیوه گلزار مرصع، طلااندازی و دندان موشی همراه است، دو صفحه اخیر مجدول همراه با زنجیره و گره و اطراف مسطر با جدول سازی شطرنجی به صورت محلی برای درج اسماء سور استفاده شده است.

- دو صفحه افتتاح مصحف شریف در پیشانی و ذیل آیات با دو کتیبه و عناوین سوره‌ها به خط رفاع سفیدابی همراه است و حاشیه خارجی آنان علاوه بر جدول کتیبه‌های مضاعف و شرفه‌های کوتاه با نقش برگ‌های ختایی زرین و مرصع تزیین و تکمیل شده است.

صفحه در ۱۶ سطر با قطع وزیری به ابعاد ۲۳×۳۴ سانتی متر، جمعاً ۲۵۵ ورق به انضمام چهار برگ آستر و بدرقه الحاقی است.

- کاغذ متن فرسوده و شکننده و در قیاس با کاغذ حاشیه اندکی تیره تر - نخودی رنگ - و حاشیه از کاغذ نسبتاً ضخیم تر و مقاوم - به منظور حفاظت متن - و آهار مهره به رنگ نخودی روشن انتخاب شده است.

- صحاف باشی - ملاحسین صحاف باشی آستان قدس رضوی - که نگارنده این سطور افتخار آشنایی با اخلاف هنرمند او که اینک از مرمتگران بنام قرآن کریم در دوران معاصر هستند را دارد در دو صفحه پس از دعای کوتاه ختم قرآن کریم، شرح اقدامات مرمتی کتاب را با ابروی سازی و طلا اندازی در فواصل سطور به انضمام دو اثر مهر از مومن لشگر و صحاف باشی در اوراق بدرقه کتاب همراه نموده است.

- این نسخه شریف با توجه به آنکه مراحل مختلف مرمت، وصالی و تجلید راطی نموده اینک از سلامت کامل برخوردار است و فقط به مقیاس بسیار جزئی، جلد آن پریدگی کوچکی دارد که قابل ترمیم بوده و به شماره ۱۶۸ ۵۸۰ جزء ذخایر آثار خطی و نفیسه کشور در موزه رضاعباسی حفاظت می گردد.

پی نوشت :

۱- منجمله خاندان بزرگ و هنرمند وصال شیرازی و خاندان ارسنجانی و...
۲- از محمدتقی بن محمد هادی، قرآنی نفیس به قطع بغلی با جلدی روغنی رقم علی اشرف به شماره ۲۸-ن در موزه رضاعباسی حفاظت می گردد.

دیگراست که گاه ماخذ معتبری برای پژوهشگران محسوب می گردد.

- کتاب حاضر نیز یادداشتهای متعددی را در صفحات بدرقه به همراه دارد و از جمله شرح مراحل مرمت کتاب ایضاً ثبت واقعه زلزله شهر قوچان در زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار است، کاتب یادداشت مومن لشگر شرح واقعه را به قلم نستعلیق تحریری چنین ثبت کرده است:

«... ليله شنبه هشتم شهر جمادى الاولى در اين شهر دو ساعت و ربع از شب گذشته زلزله در کمال شدت و سختی حادث شد و زمین به طوری متزلزل و اضطراب افتاد که مافوق آن متصور نبود و تمام مردم از خانها [خانه ها] بیرون ریختند و به فریاد و ناله برخاستند... به فرمان پادشاه به قوچان رفتند و ۲۳۰۰۰ و کسری جمعیت تعدادی از خاک بیرون آورده شدند.»
- به استناد یکی از یادداشتهای متعدد مندرج در اوراق بدرقه کتاب، این نسخه تا سالهای ۱۳۰۰ هجری در همان مشهد بین مالکین و وراثت به صورت اوراقی «متفرقه و مندرس» پراکنده بوده و عاقبت الامر توسط «میرزا سید محمدالحسینی مومن لشگر و رییس نظام خراسان و سیستان» جمع آوری شده و به وسیله ملاحسین صحاف باشی «صحاف کتابخانه مبارکه آستان قدس رضوی» به سال ۱۳۰۶ هجری پاکسازی، وصالی و به کلی مرمت و متن و حاشیه می شود پس از اتمام مراحل با ضمیمه کردن یکی از اوراق مندرس - به عنوان نمونه ای از کل کتاب مرمت و ته دوخت شده با افزودن جلد روغنی قاجاری به آن صحافی و احیاء گردیده است.
- کتاب موضوعه به خط نسخ جلی بر مسطر ۱۲×۲۴ سانتی متر و هر

کتابخانه عمومی امانت کتب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَاللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ
وَعَلَى آلِهِ الطَّيِّبِينَ
وَالسَّلَامَ

پوشگاه علوم انسانی و طبقات کرامی
رتال جامع علوم انسانی

کتابخانه

القول

خمس

خمس

عشر

فقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم ثم رددناه أسفل سافلين
إلا الذين آمنوا وعملوا الصالحات فلهم أجر غير ممنون فوالله
بما تكسبون

بسم الله الرحمن الرحيم

أقرأ باسم ربك الذي خلق خلق الإنسان من علق اقرأ وربك
الأكرم الذي علم بالقلم علم الإنسان ما لم يعلم كلا إن
الإنسان ليطغى أن يراه استغنى إن إلى ربك الرجوع أولئك
الذين يبغون عبد الواسع إن لم ينزلهم على ما ينزلون أو أمر
بالعوى ولو كنتان كذب وتولى ألم يعلم أن الله يرى
كلا إن من لومنته لتسقى بالناسية فأوصيه كادراً خاطئاً
فالتدع نادياً كنت نع الزانية كلا لا تطعه واسجد واقترب

بسم الله الرحمن الرحيم
أقرأ باسم ربك الذي خلق
والله اعلم

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی